

ALDONA KAWĘCKA, JACEK SIKORA

Dział Ochrony Zasobów Genetycznych Zwierząt,
Instytut Zootechniki – Państwowy Instytut Badawczy, 32-083 Balice
e-mail: akawecka@izoo.krakow.pl

RODZIME RASY OWIEC W GÓRSKICH REJONACH POLSKI

Program ochrony zasobów genetycznych owiec, obejmujący swoim działaniem stada zlokalizowane na obszarach górskich naszego kraju, przyczynił się do ponownego rozwoju, choć w niewielkiej części, owczarstwa na tym terenie. Corocznie powstają nowe stada, a młode owce przeznaczone są do dalszej hodowli celem powiększenia już istniejących. Skala tych procesów jest niewielka, daje jednak nadzieję na ochronę naszych najcenniejszych ras i żywienie tej gałęzi rolnictwa.

Słowa kluczowe: owce, rasy rodzime, rejony górskie, program ochrony

I. WSTĘP

Rejony górskie i podgórskie naszego kraju to obszary o ogromnych walorach krajobrazowych ale i niezwykle trudnych warunkach dla produkcji rolniczej. Zamieszkująca je ludność od wieków opierała swój byt na hodowli owiec - zwierząt doskonale przystosowanych do surowego klimatu i krótkiego okresu wegetacji.

Kryzys polskiego owczarstwa jaki miał miejsce w latach 90. XX wieku pod wpływem przemian gospodarczo-ustrojowych, doprowadził do drastycznego spadku pogłowia owiec i zmian w strukturze hodowli. Od ponad 10 lat preferowane są w Polsce owce ras mięsnych i mięsnych linii syntetycznych, których udział w krajowym pogłowiu wzrósł znacząco. Jednocześnie zaobserwowano niepokojące zjawisko wypierania mniej produkcyjnych, rodzimych ras, co stworzyło zagrożenie dla przetrwania wielu z nich.

Regres jaki dotknął owczarstwo w Polsce dotyczył także obszarów górskich. Negatywne skutki zanikania hodowli owiec dla gospodarki i krajobrazu tych obszarów nie pozostały niezauważone. Podejmowane w ostatnich latach liczne działania miały na celu zwiększenie pogłowia owiec i aktywizację rejonów górskich (programy *Owca*, *Owca plus*). W roku 2000 powstał Program hodowlany ochrony zasobów genetycznych owiec, zaakceptowany do realizacji przez Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Jego celem jest zachowanie zagrożonych wyginięciem rodzimych ras, stanowiących bardzo cenny element różnorodności genetycznej owiec. Program ochrony obejmuje 13 ras rodzimych: barwna owca górska, korideil, owca kamieniecka, olkuska, pomorska, uhruska, wielkopolska, żelaznieńska, owca świniarka

---

* *Pracę recenzowała:* dr hab. prof. UR, Zofia Sokołowicz Uniwersytet Rzeszowski

i wrzosówka, merynos barwny, a od roku 2008 również merynos polski w starym typie i cakiel podhalański. Pięć z nich hodowanych na terenach górskich.

Celem niniejszego opracowania była analiza struktury hodowli owiec ras rodzimych, objętych Programem Ochrony Zasobów Genetycznych w latach 2005–2007, utrzymywanych w górskich rejonach Polski.

II. MATERIAŁ I METODY

W opracowaniu wykorzystano dane o stanie zasobów rodzimych ras owiec, zbierane corocznie w ramach realizowanego w kraju Programu Ochrony Zasobów Genetycznych tego gatunku [5]. Program realizowany jest przez:

- hodowcę – właściciela stada owiec poszczególnych ras,
- Polski Związek Owczarski i Regionalne Związki Hodowców Owiec i Kóz prowadzące księgi dla owiec,
- Instytut Zootechniki realizujący i koordynujący zadania z zakresu ochrony zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich,
- jednostki naukowe - Akademia Rolnicza w Krakowie, SGGW w Warszawie.

III. WYNIKI I ICH OMÓWIENIE

Cel programu ochrony

Nadrzędny cel programu zapisany jest w ustawie mówiącej o ochronie ras, odmian, rodów lub linii - w przypadku których niska liczebność zwierząt hodowlanych lub spadkowa tendencja liczebności stwarza zagrożenie ich wyginięcia.

Rasy rodzime posiadają szereg unikalnych cech, które należy zachować, są to między innymi:

- wysoka plenność (owca wrzosówka, owca olkuska).
- nietypowa barwa wełny (wrzosówka, polska owca górską odmiany barwnej),
- dobre przystosowanie do warunków środowiskowo - klimatycznych terenu naturalnego występowania (wrzosówka – teren wschodniej Polski, polska owca górską odmiany barwnej, cakiel – tereny górskie, owca świniarka – Polska południowo-wschodnia),
- zdrowotność i długowieczność (wrzosówka, świniarka, cakiel).

Istotną rolą owiec jest pielęgnacja krajobrazu poprzez wypas, a co za tym idzie kontrolowanie składu botanicznego łąk i pastwisk, co ma wpływ na krajobraz obszaru, na którym przebywają owce. Takie działanie owiec w górach przy wypasie halowym i na pogórzcu spełnia wiele funkcji ekologicznych.

W ostatnim czasie wraz z rozwojem agroturystyki, owce stały się zwierzętami chętnie chowanymi w małych gospodarstwach agroturystycznych. Obecnie w takich gospodarstwach można spotkać owce rasy olkuskiej, świniarki i wrzosówki.

Agroturystyka to także regionalne wyroby spożywcze. Nie można tu nie wspomnieć o wyrobach z jagnięciny (jagnięta wrzosówki i świniarki), jak też górskich oscypkach tak charakterystycznych dla rejonu Podhala.

Działaniami dodatkowymi przewidzianymi do realizacji w stadach owiec objętych programem będą:

- badania naukowe mające na celu dokładną charakterystykę poszczególnych ras owiec; badania prowadzone są przez AR w Krakowie (owca olkuska), SGGW (owca olkuska, wrzosówka) oraz w Instytucie Zootechniki-PIB (wrzosówka, barwna owca górską),

- prowadzenie pomiarów zoometrycznych w poszczególnych rasach, w ustalonych odstępach czasu (np. 10 lat); pozwolą one na scharakteryzowanie współczesnych ras zachowawczych i porównanie ich z przodkami z początku XX wieku,
- promowanie i marketing produktów o unikalnej jakości pochodzących od tych ras, wytwarzanych w warunkach ekologicznych;
- promowanie alternatywnego użytkowania owiec związanego z ochroną środowiska, poprzez walkę z zachwaszczeniem i zakrzaczeniem oraz pielęgnację krajobrazu na terenach chwilowo bądź na stałe wyłączonych z użytkowania rolniczego (dobre efekty wprowadzenia owiec rasy świniarka na tereny popegierowskie w Bieszczadach);
- promowanie wykorzystania owiec w agroturystyce jako nierozzerwalnego elementu krajobrazu wsi i jej folkloru.

Obecnie wg Musiała [4] na obszarze Karpat Polskich hodowanych jest około 91 tys. sztuk owiec, co stanowi blisko 30% pogłowia krajowego. Nierozzerwalnie związana z tymi terenami jest polska owca górską. Program ochrony zasobów genetycznych obejmuje jej barwną odmianę, a od roku 2008 cakła podhalańskiego.

Na obszarach gmin karpaccich zlokalizowane są również stada owcy olkuskiej, wrzosówki i świniarki.

Polska owca górską odmiany barwnej jest rodzimą odmianą starej, prymitywnej i licznej grupy rasowej cakiel, występującej od wieków na terenie Karpat Południowych i części Bałkanów. Na obszar polskich Karpat przywędrowała ona wraz z białą odmianą w czasie przemieszczania się wołosko-ruskich plemion pasterskich wzdłuż łańcucha Karpat. Po ostatniej wojnie światowej wraz z podjęciem prac nad doskonaleniem białej odmiany cacka przyjęto w Polsce dla całej tej grupy nazwę polska owca górską. Odmiana barwna nigdy nie była objęta pracą hodowlaną. Owce te były utrzymywane przez górali i cenione ze względu na barwną, ciemną wełnę i skóry wykorzystywane do wytwarzania strojów regionalnych i elementów dekoracyjnych. W miarę jak zmniejszało się zapotrzebowanie na te produkty, malała liczba barwnych owiec [5].

Liczebność tych owiec w ostatnich latach, na obszarze polskich gór szacowana była na około 500–800 sztuk. Obecnie w Programie Ochrony Zasobów Genetycznych uczestniczy 5 stad, w których utrzymywane jest ponad 200 owiec matek (Tab.1).

Owca olkuska, jest rodzimą odmianą owcy długowłnistej, której pogłowie powstało w oparciu o materiał hodowlany przywieziony w okresie międzywojennym z Kaszub. Początkowo sprowadzone owce pomorskie oraz ich mieszańce ze świniarką uszlachetniano trykami fryzyjskimi i w mniejszym stopniu holsztyńskimi. Po wojnie ocalała populacja była rozmnażana bez udziału ras z zewnątrz; w końcu lat pięćdziesiątych, w ramach programu uszlachetniania pogłowia owcy długowłnistej, wprowadzono do krzyżowania tryki rasy Kent. Wydzielenie z populacji polskich owiec długowłnistych, wysokoplennych owiec olkuskich nastąpiło w 1988 roku, kiedy to otwarto księgi zwierząt zarodowych dla plennej owcy olkuskiej dawnego typu [5].

Owca olkuska wyróżnia się wyjątkowo wysoką plennością, która wynosi ponad 200%. W hodowli indywidualnej, w małych stadach, gdzie owce otoczone są staranną opieką, maciorki rodzą i odchowują mioty trojaczne i większe. Owce olkuskie charakteryzują się wysoką mlecznością i silnym instynktem macierzyńskim. Owca olkuska źle znosi warunki chowu wielkotowarowego, doskonale nadaje się natomiast do gospodarstw agroturystycznych, gdzie może stanowić dodatkową atrakcję dla wczasowiczów, ponieważ łatwo się oswaja, a jej produkty - mleko, jagnięcina i skóry - mogą być wykorzystane w gospodarstwie. Populacja tej rasy wzrosła ponad dwukrotnie w stosunku do roku 2004 (tab. 1).

Tabela 1 - Table 1

Liczba stad i owiec matek objętych Programem Ochrony Zasobów Genetycznych w latach 2005–2007
Numbers of flocks and ewes included in the genetic resources conservation programme in 2005–2007

Rasa <i>Breed</i>	Liczba stad <i>Number of flocks</i>				Liczba macierek <i>Number of ewes</i>			
	2004*	2005	2006	2007	2004*	2005	2006	2007
Owca rasy wrzosówka <i>Wrzosówka sheep</i>	9	27	48	63	1489	1833	2722	2958
Owca rasy świniarka <i>Świniarka sheep</i>	5	4	4	5	203	228	262	347
Owca olkuska <i>Olkuska sheep</i>	8	11	12	15	98	179	222	259
Barwna owca górska <i>Coloured Polish Mountain</i>	4	4	5	5	209	142	209	222

*- liczba stad i owiec matek zgłoszonych do Programu w roku 2004

*- *numbers of flocks and ewes declared to the programme in 2004*

Owca rasy świniarka pierwotnie występowała na terenie Europy środkowej i zachodniej, stanowiąc większość ówczesnego pogłowia. Literatura okresu międzywojennego potwierdza jej liczne występowanie na terenie niemal całej Polski. Stanowiła wówczas podłoże do kształtowania w drodze krzyżowania późniejszych szlachetnych typów owiec krzyżówkowych. W latach 80-tych, kiedy to z powodu niskiej liczebności populacji pojawiło się zagrożenie całkowitego wyginięcia tej rasy, podjęto próbę jej restytucji.

Pomimo niskiej z natury ogólnej użyteczności, owce tej rasy cechują: doskonałe przystosowanie do lokalnych warunków środowiska, minimalne wymagania paszowe oraz niesłychana odporność na choroby i niekorzystne warunki bytowania [5]. Tym właśnie cechom zawdzięcza świniarka zainteresowanie hodowców i selekcjonerów, pracujących nad zwróceniem tej rasie należnego jej miejsca w ekosystemie poprzez wykorzystanie jej jako alternatywnego czynnika służącego ochronie środowiska czy też jako swoistego rodzaju elementu folkloru agrarnego.

Program Ochrony Zasobów Genetycznych objął w 2007 roku 347 owiec-matek, utrzymywanych w 5 stadach.

Owca rasy wrzosówka wywodzi się od północnych owiec krótkoogoniastych. Po II wojnie światowej wrzosówki były owcami bardzo popularnymi; ich pogłowie stanowiło około 3% krajowej populacji owiec, czyli około 120 tysięcy sztuk. W kolejnych latach nastąpił gwałtowny spadek pogłowia, spowodowany głównie zainteresowaniem producentów wełną białą. Wrzosówki wypierane były przez szlachetniejsze rasy owiec oraz krzyżowane, głównie z trykami ras białych. Gdy wystąpiło zagrożenie wyginięcia tej rasy,

Instytut Zootechniki w latach 1972–1973 rozpoczął realizację programu restytucji i hodowli zachowawczej, co w konsekwencji wpłynęło na jej uratowanie i rozwój [1].

Wrzosówka jest jedyną, typowo asezonalną rasą owiec, o stosunkowo wysokiej plenności (175 – 185%). Do niewątpliwych zalet tej rasy należy produkcja doskonałych jakościowo skór, które są bardzo lekkie, cienkie i mocne. Nie bez znaczenia jest typowy rejon występowania wrzosówki - region o najwyższym bezrobociu i znacznej ilości odłogowanej ziemi („ściana wschodnia”). Wrzosówka spełnia tu szereg ważnych funkcji, np. wykorzystywana do pielęgnacji krajobrazu, a także w gospodarstwach agroturystycznych.

Pomimo słabej użytkowości mięsnej jej mięso, ze względu na budowę, kolor i jakość tkanki mięśniowej (ciemny kolor, niewielka ilość tłuszczu) przypomina dziczyznę i charakteryzuje się wyjątkową smakowitością.

W ciągu czterech lat realizacji programu liczba stad wrzosówki wzrosła siedmiokrotnie.

W roku 2007 w Instytucie Zootechniki opracowano program ochrony zasobów genetycznych cackła podhalańskiego.

Cakiel podhalański towarzyszył człowiekowi przez cały okres zasiedlania Karpat i stał się nieodłącznym elementem gospodarki i kultury ludzi gór. Była to owca wybitnie przystosowana do surowych warunków klimatycznych i terenowych Podtatrz, o wszechstronnej użytkowości. Wełna i skóry wykorzystywane były do wytwarzania ubrań codziennego użytku, strojów regionalnych. Mleko i mięso zaspokajało zapotrzebowanie ludności żyjącej w niekorzystnych warunkach przyrodniczo-rolniczych na produkty białkowe. Wypas owiec dużymi stadami na górskich halach wpływał na ich gospodarcze wykorzystanie oraz pielęgnację górskiego ekosystemu.

Proces doskonalenia, początkowo cackła podhalańskiego, a później polskiej owcy górskiej doprowadził do wypierania cech genetycznych pierwotnego prymitywnego cackła. Cakiel podhalański od wielu lat nie był wyróżniany jako odrębna rasa, został on razem z owcami uszlachetnionymi objęty nazwą polska owca górska. Jednak owce w typie cackła podhalańskiego są jeszcze spotykane na terenach górskich.

W roku 2007 wytypowano maciorki rasy polska owca górska w typie cackła podhalańskiego, które charakteryzowały się cechami fenotypowymi zgodnymi ze wzorcem określonym w programie. W populacji 8 tys. maciorek, ponad 2,5 tys. matek spełniło wymogi programu [3].

Program ochrony zasobów genetycznych obejmujący swoim działaniem stada owiec zlokalizowanych na terenie gór i Pogórza przyczynił się do ponownego rozwoju, choć w niewielkiej części, owczarstwa na tym terenie. Corocznie powstają nowe stada. Młode owce są przeznaczane do dalszej hodowli celem powiększania stad, a nie sprzedawane jako wielkanocne jagnięta rzeźne. Skala tych procesów jest niewielka, daje jednak nadzieję na ochronę naszych najcenniejszych ras, będących dziedzictwem kulturowym naszego kraju.

III. LITERATURA

1. Atlas zwierząt gospodarskich objętych programem ochrony w Polsce - Polskie rasy zachowawcze. Wyd. własne IZ. 2007.
2. Czaja M.: Polska owca górska. Roczn. Nauk. Rol. 63. 1952.
3. Kawęcka A.: Program ochrony zasobów genetycznych cackła podhalańskiego. Wiad. Zoot. nr 4. s. 23-27. 2007.
4. Musiał W.: Oscypek jako produkt regionalny Karpat Polskich. SERIA, Roczniki Naukowe. t. VIII. z. 3. s. 96-100. 2006.
5. Program Ochrony Zasobów Genetycznych Owiec. Wyd. wł. IŻ. Kraków. 2005.

NATIVE BREEDS OF SHEEP IN MOUNTAIN REGIONS OF POLAND

Summary

The genetic resources conservation programme, which covers flocks of sheep located in the mountain region, has contributed a certain extent to the development of sheep farming in this region. New flocks are established every year. Young sheep are raised to increase the existing flocks. The scale of these processes is small, but it gives hope that the most valuable Polish breeds will be preserved and sheep farming will be revived.

Key words: sheep, native breeds, mountain regions, conservation programme